

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

7 ЖИЛД, 6 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 7, НОМЕР 6

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 7, ISSUE 6

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА | INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

№6 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2024-6>

Бош муҳаррир:

Тўхтасинов Илҳом

п.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Главный редактор:

Тўхтасинов Илҳом

д.п.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Editor in Chief:

Tuhtasinov Ilhom

DSc. Professor (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўгли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Дўстмухаммедов Хуршид

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Туробов Бекпулат

масъул котиб, PhD, доцент
(Ўзбекистон)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бакиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джураев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамед

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабаев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Дустмухаммедов Хуршид

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддикова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Туробов Бекпулат

отв. секретарь, PhD, доцент
(Ўзбекистон)

EDITORIAL BOARD

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. scien., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Dustmuhammedov Khurshid

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. scien. (Georgia)

Turobov Bekpulat

PhD Ass. prof. Senior Secretary
(Uzbekistan)

PageMaker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

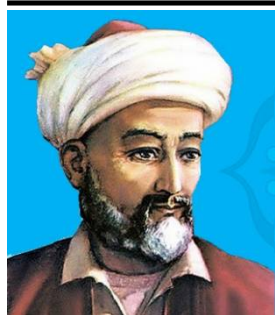
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

1. Rashidova Manzura Bakhtiyorovna THE INFLUENCE OF CONFUCIAN TRADITIONS ON THE KOREAN LANGUAGE.....	5
2. Alisher Rustamov Abduhakimovich A SYSTEM OF EXERCISES AND TASKS FOR THE DEVELOPMENT OF WRITTEN SPEECH SKILLS OF HIGH SCHOOL STUDENTS THROUGH PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS.....	10
3. Ziyayeva Kamola Ziyaiddinovna THE LINGUISTIC AND CULTURAL DIMENSIONS OF HUMOUR: A STUDY OF SPEECH GENRES AND THEIR ROLE IN COMMUNICATIN.....	15
4. Davlatova Xulkaroy Uktamovna, Botiova Valida Shuhrat qizi SPECIFIC ASPECTS OF SPEECH COMMUNICATION AND INTERNET COMMUNICATION.....	19
5. Jo‘raqulova Mushtariy O‘ZBEK TILI PARALLEL KORPUSINING LINGVISTIK TA‘MINOTI.....	24
6. Pardayeva Iroda Mamayunusovna ALISHER NAVOIY IJODIDA AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR TASVIRI.....	29
7. Aliyeva Zebo Akram qizi MIRATIVLIK KATEGORIYASI GRAMMATIK KO‘RSATKICH SIFATIDA.....	35
8. Mirzayev Shukurullo Abduqodir o‘g‘li TOPIK II 53- YOZISH SAVOL TURLARI VA YOZISH USULLARI.....	41
9. Bayonkhanova Iroda Furkatovna KOREYS TILINI O‘RGANISHDA MAQOLLARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI.....	47
10. Hasanov Suhrob Shavkat ugli SYMBOLS AND ALLEGORIES IN THE PROSE OF ISAJON SULTAN.....	53
11. Улаш Нематович Бобоев МОДЕЛЬ СТРАТЕГИЙ ПЕРЕВОДА НА РУССКИЙ ЯЗЫК ШОК-ТЕЙМЕНТА В СМИ УЗБЕКИСТАНА И ФРАНЦИИ.....	60
12. Sadriddinzoda Safiya Shaxobiddinovna AMPHIBOLOGY IN ENGLISH RELIGIOUS LEXICOLOGY.....	65
13. Eshimova Sharofat Kenjaboyevna SINESTEZIYA - METAFORANING BIR TURI SIFATIDA.....	70
14. Umirzoqova Oynisa THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TEMPORAL CATEGORY IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES.....	76
15. Alibekova Dilrabo Abdiraimovna COHISION OF NATURALISM, OPTIMISM AND REALISIM IN THE WORKS OF HECTOR MALOT AND THEODOR DREISER.....	83
16. Gulirukhsor Ruzikulova Gofur kizi A COMPARATIVE ANALYSIS OF FACE-RELATED IDIOMS IN ENGLISH AND UZBEK.....	88
17. Xalimova Firuza Rustamovna MATN DOIRASIDA BADIY KONSEPTNING SHAKLLANISHI.....	96
18. Xamidova Dilorom Olimjonovna LUQMON BO‘RIXONNING “JAZIRAMADAGI ODAMLAR” ROMANIDA BADIY TILNING IFODALANISHI.....	102

19. Xaydarova Nigora Tuxtasunovna AYOL VA ERKAKLARNING MUHOQOT USULLARI.....	107
20. Shamshoda Rustamova O'SMIR BOLALAR NUTQIDAGI INNOVATSIYALAR VA ULARNING IFODALANISHI.....	112
21. Karshieva Shokhista Kholikul kizi SYNTAX AND SEMANTICS OF ERGATIVE CONSTRUCTIONS.....	119
22. Musayeva Shaxlo Kudratovna QISSALARDA IKKINCHI JAHON URUSHI DAVRI VOQEALARI TASVIRINING QIYOSIY TAHLILI. (Nosir Fozilov asarlari misolida).....	125
23. N.J.Sulaymanova IJOBIY BAHO PRAGMATIK MAZMUNINI IFODALOVCHI NUTQIY AKTLAR.....	131
24. Azimbayeva Nargiza Tuxtamuradovna O'ZBEK VA FORS TILLARIDA XULQ-ATVORNI IFODALOVCHI LEKSIK KONSTRUKSIYALAR TASNIFI.....	135
25. Yuldasheva Dilnoza Bekmuradovna THE ROLE OF UZBEK AND ENGLISH PHRASEOLOGY IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION.....	139
26. Gulruxsor Xoliyorova TERMINOLOGIK TEZAVURSLARNING LINGVISTIK XOSLANISHI.....	143
27. Alisher Rustamov Abduhakimovich THE HISTORY OF TEACHING AND LEARNING ENGLISH WRITING SKILLS IN UZBEKISTAN (POST-SOVIET STATE). PEDAGOGICAL DIAGNOSTIC APPROACH.....	149
28. Kubaeva Nafisa Alisher qizi UNLOCKING THE POWER OF IDIOMS: HOW FIGURATIVE LANGUAGE ENRICHES COMMUNICATION.....	154
29. Dilafro'z Amonova KOREYS ADABIYOTI TARIXIDA AYOLLAR IJODIYOTI.....	158
30. Obruyeva Gulchexra Xamrokulovna ATOQLI OTLARNING FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TARKIBIDA APELLATIVIZATSIYAGA UCHRASHI...164	164
31. Esanova Maftuna Bahodirovna YUNON-LOTIN TIBBIYOT ATAMALARINING TARIXI VA ULARNING ZAMONAVIY TIBBIYOTDAGI O'RNI.....	168
32. Azimova Yulduz Baxtiyor qizi AVTOBIOGRAFIK DISKURSNING UMUMIY TAVSIFI.....	173
33. Maxmudova Dilshoda Kurbonbayevna KOMPOZITSION TASHKILLANISH VA PEYZAJ MODIFIKATSIYASI.....	177

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Gulruxsor Xoliyorova

O'zbekiston Milliy universiteti

Kompyuter lingvistika amaliy tilshunoslik

kafedrası o'qituvchisi

TERMINOLOGIK TEZAVRUSLARNING LINGVISTIK XOSLANISHI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.15069214>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada sun'iy intellektning so'z ma'nolarini aniqlash va ma'nolarni bog'liq shakllarda tushuntirishdagi muammolar va ularni hal qilish usullarini ilmiy-analitik ravishda ko'rib chiqadi. Maqolada Roget tipidagi umumiy til tezavruslaridan ko'lami va qo'llanilishi ancha cheklangan hujjatlashtirilgan tezavruslardan ham farqlash lozimligi ko'rsatilgan. Mavjud leksik birliklar asosida yangi terminlarning yasalishi umumiy tildagi leksik birlik bilan bog'liq ma'no to'liqligiga yaqin termin ma'nosi ochib berilsagina uning sifati yuqori, deb baholanadi ma'lumotlarni izlash tizimlarida tezavrusning ahamiyati kabi muhim masalalarni ilmiy jihatdan taqqoslashga asoslangan. Tadqiqotchilar asosan WordNet va tezavrusning ma'nolar tushunchalari va bog'liq shakllardagi ma'noni aniqlashda qanday ko'maklashish mumkinligini, shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalarida ularni qanday qo'llash imkoniyatlarini o'rganishganlar. Bundan tashqari o'zbek tilining tezavrusini yaratish jarayonida qo'llaniladigan metodlarga, standartlarga, va ularning amal qilish prinsiplariga duch keladi hamda sun'iy intellektning so'z ma'nolari va ularning bog'liq shakllardagi tushunchalarini tushunish va shakllantirishda qanday rivojlanayotganligini yoritadi.

Tayanch so'zlar: tezavrus, terminologik tezavrus, konseptual masofa, ideografik lug'at, monolingval tezavrus

Gulrukhsor Kholiyorova Gayratovna,Lecturer of the Department of Computer Linguistics
and Applied Linguistics, National University of Uzbekistan

LINGUISTIC SPECIATION OF TERMINOLOGICAL THESAURUSE

ABSTRACT

This article scientifically and analytically examines the problems of artificial intelligence in determining the meanings of words and explaining the meanings in related forms and their solutions. The article is based on a scientific comparison of important issues such as the role of Roget and thesaurus, thematic connections in them, the importance of thesaurus in information retrieval systems, conducted by researchers. Researchers have mainly studied how WordNet and thesaurus can help in the definition of meaning in semantic concepts and related forms, as well as how they can be used in artificial intelligence technologies. In addition, it deals with the methods, standards, and principles of their implementation used in the process of creating the thesaurus of the Uzbek language, and

illuminates how artificial intelligence is developing in understanding and forming the concepts of word meanings and their related forms.

Key words: thesaurus, Word Net, conceptual distance, ideographic dictionary, monolingual thesaurus

Гулрухсар Холиерова Гайратовна

Национальный университет Узбекистана

преподаватель кафедры Компьютерная лингвистика - это прикладная лингвистика.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКАЦИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ ТЕЗАУРУСОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье научно-аналитически рассматриваются проблемы искусственного интеллекта при определении значений слов и объяснении значений в родственных формах и их решения. Статья основана на научном сравнении важных вопросов, таких как роль Roget и тезауруса, тематические связи в них, значение тезауруса в информационно-поисковых системах, проведенное исследователями. Исследователи в основном изучали, как WordNet и тезаурус могут помочь в определении значения семантических понятий и связанных с ними форм, а также как их можно использовать в технологиях искусственного интеллекта. Кроме того, рассмотрены методы, стандарты и принципы их реализации, используемые в процессе создания тезауруса узбекского языка, и освещено, как развивается искусственный интеллект в понимании и формировании понятий о значениях слов и родственных им формах.

Ключевые слова: тезаурус, терминологик тезаурус, концептуальная дистанция, идеографический словарь, одноязычный тезаурус.

Ma'lumki, tezaurus borasida dunyo tajribasida ko'plab izlanishlar amalga oshirilgan. Tezaurus bugungi kunda, ayniqsa, kompyuter texnologiyalari va sun'iy intellekt rivojlangan paytda tezaurus terminlar asosida birlashgan konseptlar asosidagi nazoratga olingan va strukturalashgan lug'at hisoblanadi.

Tezaurus turlaridan biri terminologik tezaurus sanaladi. O'zbek tilining tezaurus lug'atini shakllantirishda va ayniqsa, uning modelini loyihalashda uning tasnifiy xoslanishi aniqlash va unga oid belgilarni o'zaro farqlash muhim sanaladi. Terminologik tezaurus tushunchasi xalqaro standartlashtirish tashkiloti tomonidan taklif etilgan bo'lib, u keyingi o'n yillikda maxsus tillar va terminologiyaga oid amalga oshirilayotgan ishlarda tez-tez qo'llanmoqda.

Manbalarda qayd etilishicha, terminologik tezaurus atamasi hozirgi kunda mavjud bo'lgan "tasniflangan glossariya", "tasniflangan lug'at", "tizimli lug'at", "tizimli vokabulari" atamalaridan afzalroq va mukammalroq ma'noga ega. Bunday taklif ushbu to'rt atama o'rtasidagi farq hech qanday variant bilan hal qilinmasligi, "lug'at" va "lug'at" o'rtasidagi farq aniqlashtirilishi kerakligi, "tizimli" yoki "tasniflangan" modifikatorlar ularning tor qo'llanish doirasidan tashqarida keng tushunilmasligi, o'xshash tushunchalarga nisbatan rasmiy identifikatsiyalanadigan o'ringa ega bo'lgan tavsifiy belgi ko'proq mos kelishi haqidagi dalillarga asoslanadi. Shuning uchun maxsus til yoki terminologik tezaurus nafaqat lug'at, glossariy yoki lug'at sanaladi, balki u ma'lum bir predmetning yoki predmetlarning bilimlar tuzilishini izchil tizimlashtirishga qaratilgan lug'at shaklda ifodalanadi. Terminologik tezaurus Roget tipidagi umumiy til tezauruslaridan ko'lamli va qo'llanilishi ancha cheklangan hujjatlashtirilgan tezauruslardan ham farqlash lozimligini ko'rsatadi.

Ushbu terminologik tezaurus sifatida nomlanishning yanada o'rinli bo'lishining yana bir sababi borligi yuqorida qayd etilgan manbada quyidagicha izohlanadi. Uchala turdagi tezauruslar bir-biriga bog'liq bo'lib, ma'lumot olish uchun asos hisoblanadi. Mavjud leksik birliklar asosida yangi terminlarning yasaliishi umumiy tildagi leksik birlik bilan bog'liq ma'no to'liqligiga yaqin termin ma'nosi ochib berilsagina uning sifati yuqori, deb baholanadi. Umumiy til tezaurusini o'rganish - bu semantik ma'no mavjud yoki mos bo'lmagan assotsiatsiyalarni ko'rib chiqish orqali yangi atama uchun apozovalarning yaroqliligini baholash jarayonidagi bir qadamdir. Xuddi shuningdek,

terminologik tezaurus shaklida hujjatlashtirilgan tillarni qurish uchun asosiy vosita bo'lib, bunday hujjatlashtirilgan tillar o'rganilayotgan ma'lum bir fan sohasidagi tushunchalar o'rtasidagi bir xil iyerarxik va mantiqiy munosabatlarni aks ettirishga qaratilgan bo'ladi.

S. Juan o'zining tadqiqotida tezaurus, lug'at va ensiklopediyalarni bir-biridan farqlar ekan, kuzatilayotgan voqelikni tuzish va tashkil etishning uchta alohida usuli deb hisoblash mumkinligini qayd etadi. Olim bu borada maqolalarga berilgan izohlarga quyidagi tavsif beradi: izoh - bu har uch turdagi ro'yxatlarda ma'lumotni qayd etish usulidir. Ta'riflar yoki uning muqobillari qo'shimchalarning mavjudligi yoki yo'qligi (tushuntirish, rasm, misol) ular o'rtasidagi fundamental farqqa ta'sir qilmasligini ta'kidlaydi. Shunisi ahamiyatliki, lug'atlar orasida "aniqlovchi lug'at"ning kichik turi bo'lib, ular tezaurusning konseptual tuzilgan asosiy qismida yoki alfavit tartibida tartiblangan tezaurusga qo'shimchalar yoki indekslarda ifodalanishi mumkin ekanligini ko'rsatadi. Terminologik tezaurus lug'atning shunchaki alifbo tartibida yoki konseptual struktura bo'yicha joylashtirilgan turi emas, balki konseptual tuzilish maxsus tillarning leksikonini, xususan, uning terminologiyasini tavsiflash uchun asos sanaladi. Shuning uchun lug'at yoki glossariy terminologik tezaurus asosida yaratilishi mumkin, biroq tezaurus boshqa lug'atlar kabi leksikografik tamoyilga asoslanmaydi.

Sohalarda tezaurus yaratishga doir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Talabalar nutqida jismoniy tarbiya tezaurusini yaratishning nazariy asoslari A.Nikitina tomonidan o'rganilgan. Ikki tilli ekologik tezaurus lug'atining funksional modeli bo'yicha M.Kovyazina izlanishlar olib borgan. M.Kovyazina sohaviy tezaurus borasida shunday fikrni o'rta tashlaydi: "...terminologik tezaurus terminologiya birliklari orasidagi mantiqiy va konseptual aloqalarni aks ettiradi va fanning konseptual tuzilishi modelini ifodalaydi."

Y.Karaulov esa terminologiyaning tezaurusli tavsifi uni tizimlashtirishni talab qiladi hamda tilshunoslik, mantiq kabi fanlarning nazariy bilimlariga asoslanishini qayd etadi.

M.Kovyazina ekologiya sohasidagi terminlarning tezaurusini yaratish borasida terminlarning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish, ularning shakllanishi va rivojlanishini o'rganish va tavsiflash, shuningdek, ingliz va rus tilidagi ekologik terminologiya va terminografiyaning hozirgi holatini baholash, ekologik terminologiyani aks ettirish vositalarini aniqlashda tezaurus yaratishning leksikografik tamoyillariga asoslanish, ingliz va rus tillarida ekologiya atama tizimi soha modelini qurish va tavsiflash, ikki tilli ekologik lug'at-tezaurusning funksional modelini yaratish tamoyillarini ishlab chiqish, ikki tilli ekologik lug'at-tezaurusning funksional modelini keyinchalik uning makro va mikrotuzilmasining tavsifi bilan tuzish tamoyillarini ishlab chiqish kabi vazifalarni tadqiqoti doirasida amalga oshirgan. Shuning uning ilmiy natijalari ruscha atrof-muhit terminologiyasi materiallariga asoslanib, u 19 ta konseptual soha, ulardan 8 tasi umumiy ilmiy xususiyatga egaligini aniqlagan: 1) modda, 2) jarayon, 3) makon, 4) miqdor, 5) fan, 6) jamiyat, 7) belgi, 8) holat.

Ideografik terminografiyaga doir dunyo olimlari tomonidan bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan ishlar qatorida A.Proshinaning tadqiqotini alohida qayd etish lozim. Olima rus va nemis tillariga oid materiallar asosida zamonaviy antropologik lingvistika bilan terminshunoslik, umumiy leksikografiya bilan terminografiya, umumiy ideografiya bilan ideografik terminografiyasiga oid nazariyalarni iqtisod sohasidagi terminlarni o'rganish orqali integratsiya qilishga erishadi. Olimaning ideografik terminologik lug'atlar - tezauruslarning alohida ahamiyatga ega, chunki bilimning ideografik ifodasi nafaqat mavjud terminologik tizimlarni tavsiflash vositasi, balki terminologiyalarni tizimlashtirish va tartiblash vositasi, yani terminologiyaning ideografik tavsifi sifatida ham xizmat qilishini e'tirof etadi. Tegishli bilim sohasi terminosferasini va kengroq aytganda, bilimning o'zini modellashtirish sifatida qaralishini o'rinli ta'kidlaydi.

Materialni taqdim etishning ideografik prinsipi maxsus matnlarni tarjima qilish uchun katta ahamiyatga ega, chunki u eng aniq ekvivalent atamani tanlashni ta'minlaydi. Olimlarning tezaurusga doir turli qarashlari mavjud bo'lib, bu borada S.Osokina tezaurus yaratishning nazariy asoslarini metodologik jihatdan tamoyillarini ishlab chiqadi. Olima tezaurusga tizim sifatida baho berarkan, uning nafaqat ma'lumotni qayta ishlash hamda retsepsiyada, balki yangi ma'lumotni generatsiya qilish imkoniyatiga egaligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, S.Osokina lingvistik tezaurus yaratishning umumiy tamoyillarini konseptologik asosda baholab, tezaurus olam haqidagi bilimlarning til tizimi sifatida o'rinli ekanligini baholaydi. Bizningcha, olam haqidagi barcha lisoniy bilimlarimiz tilda aks etarkan uni ifodalashda bir-biriga yaqin bo'lgan tushunchalar orqali ularni tasavvur qilamiz, bu esa fikrni ifodalashda qulay ifodani hosil qiladi. Har bir tushunchaning tabiatidan kelib chiqib, uning mohiyatini tushinishda bizning idrokimiz orqali semantik tasvir grammatika mutanosibligida yuzaga chiqadi. Tezaurus kontekstda anglashilgan ma'noni semantik jihatdan o'rganishga yordam beradi.

Terminologik tizimlarni tadqiq qilishda tezaurus asosiy semantik munosabatlarning ma'lum bir to'plamini aks ettirgan holda tematik tamoyil bo'yicha tashkil etilgan maxsus leksikaning maksimal to'liq hajmi sifatida qaralishi N. Gorbunova ishlarida qayd etiladi. Olimaning nuqtai nazaricha, tezaurusning to'liq bo'lishi umumlisoniy emas, balki faqat terminologik tizimda bo'lishi mumkin. Bizningcha, bunday yondashuv asosli deb aytishimiz mumkin. Kasbiy soha inson faoliyatining umumiy sohasining bir qismi hisoblanadi; kasbiy leksika (terminlar, terminologik bo'lmagan birliklar, jargonlar) ko'proq tartiblanganligi hamda strukturaliligi bilan ajralib turadi. Muallif tomonidan tilga olingan terminlarning xususiyatlari aynan kasbiy fan sohasining tezaurusini qurishni sezilarli darajada osonlashtiradi.

Tadqiqotchilar semantik munosabatlarning har xil turlarini turlicha farqlaydilar va talqin qiladilar. Jumladan, ulardan biri terminosistema tarkibidagi leksik birliklarning uch asosiy tizimli aloqalari: ekvivalent, iyerarxik va assotsiativ turlari mavjudligini e'tirof etishadi.

Y. Gorbunov bu turdagi munosabatlarga izoh berarkan ekvivalent munosabatlar deganda sinonimiya va kvazisinonimiya tushuniladi, iyerarxik munosabatlar giponim va giperonimlar yordamida quriladi, assotsiativ munosabatlar esa antonimiyadir, degan fikrni ilgari suradi.

Biroq boshqa muallifga tegishli manbalarda semantik munosabat turlarini quyidagicha ajratadilar: Bunday tizimning asosiy qismi alifbo yoki alifbo-uya tamoyillari bo'yicha tartiblangan atamalar lug'ati bo'lib, ularning semantik munosabatlari (asosan iyerarxik va assotsiativ, ba'zi hollarda - variantlilik, sinonimiya, antonimiya munosabatlari) sifati ifodalanadi.

Ko'rinib turibdiki, bu yerda iyerarxik munosabatlar nuqtai nazaridan o'xshashlik mavjud, ammo assotsiativ munosabatlar va antonimiya aloqalarning turli xillari sifatida ko'rsatilgan. Ba'zi tadqiqotchilar umuman munosabat turlarini guruhlariga birlashtirmaydilar, balki ularni shunchaki sanab o'tadilar: sinonimlar, antonimlar, paronimlar, giponimlar, giperonimlar va boshqalar, tushuniladi. Tadqiqotchilar yuqoridagi munosabatlardan tashqari boshqalarini ham ta'kidlaydilar, masalan: "Tezaurus tuzishda semantik ma'noga alohida e'tibor beramiz. Semantik ma'no "tur-tur," "tur-tur," "qism-butun," "butun-qism" munosabatlarida, shuningdek, sinonimiya, antonimiyada voqelanishi mumkin.

Sinonimiya va antonimiya haqida yuqorida so'z yuritilgan bo'lib, S.N.Sergeeva tur-jins munosabatlari deya iyerarxik munosabatni ataydi, "qism-butun" tipidagi munosabatlar esa ilk bor tilga olinadi. S.O.Korshunova ham semantik munosabatlarning ushbu turini tilga olib, izoh beradi: butun deganda holonim, qism deganda esa meronim tushuniladi.

Ushbu turdagi munosabatlar haqida N.V. Gavrilova ham shunday deydi: "Tezaurus yondashuvi maydonlar ichidagi semantik munosabatlar (sinonimik va antonimik, qisman butun, omonimiya va polisemiya) va iyerarxik aloqalarni (giper-giponimik) o'rnatishga imkon berdi"

Shu bilan birga, u omonimiya va polisemiya kabi tizimli munosabatlarning boshqa turlarini ham eslatib o'tadi. Keltirilgan iqtiboslar tadqiqotchilar tomonidan terminosistema tarkibidagi leksik birliklar o'rtasidagi asosiy semantik munosabatlar sifatida, eng avvalo, iyerarxik (gipogiperonimiya / tur-jins) munosabatlar ajratib ko'rsatilganligiga ishonch hosil qilish imkonini beradi. So'ngra sinonimiya, antonimiya va "qism-butun" tipidagi munosabatlar keladi. Oraliq xulosa sifatida S.O.Korshunovanning quyidagi so'zlarini keltirish o'rinli deb o'ylaymiz: "Barcha sanab o'tilgan munosabatlar birgalikda terminlar tizimining tuzilishini aks ettiruvchi shunday semantik tarmoqni tashkil qiladi.

Turli tipga tegishli ma'lumot manbalariga tarmoqli axborot tizimini yaratish orqali terminologiyani o'rganishda tezaurus muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, NLP da matn bilan ishlash jarayoni to'liq matnni qidirish tizimlarining jarayonini muayyan darajada sifat nuqtai

nazardan yaxshilash va tuzilgan ma'lumotlarda, shu jumladan meta-ma'lumotlarda foydalanish uchun boshqariladigan atamalar sxemalarini loyihalashga yo'naltirish uchun muayyan darajada yechimlar kerak bo'ladi. Tezauruslar turli tillarda, turli hajm va nuqtai nazarlarda, mavhumlik va tafsilotlarning turli darajalarida ma'lum bir to'plamlar guruhiga kirishni ta'minlash uchun yaratiladi. Taqsimlangan to'plamlarga kirish uchun har qanday kengroq qidiruvda foydalanuvchi tanish atamalardan boshlashni va tizimga barcha murojaat qilingan to'plamlardan ekvivalent natijalarni olish uchun boshqa atamalarga mos kelishi juda muhim. Shu jihatdan terminogik tezauruslarni yaratishda ularning sohalararo konsept tushunchasiga, agar u ikki tilli bo'lsa, tillar o'rtasidagi semantik munosabatga alohida qarash maqsadga muvofiq.

Ayniqsa, umumiy tilshunoslik nuqtai nazaridan tezaurus terminiga doir tushuncha kognitiv ahamiyat kasb etib, S.Osokinaning ta'biricha, tilshunoslik tizimiga oid boshqa tushunchalar, ya'ni "kontseptual tizim", "dunyo tasviri", "aqliy leksika" kabilarda o'z ifodasini topadi. Y.N.Karaulov asarlarida tezaurus tushunchasining evolyutsiyasi, tezaurus yondashuvining rivojlanishi madaniyatshunoslikda psixologiya, sotsiologiya va adabiyotshunoslik fanlari misolida ko'rib chiqiladi. Ushbu fan sohalarida tezaurusni kognitiv paradigmaga mos ravishda izohlaydi, uni odamlarga xos bo'lgan bilimlarning aqliy tizimi bilan aniqlaydi. Tezaurusning til tomonidan tashkil etilgan bilimlar tizimi sifatida taklif etilayotgan kontseptsiyasida prinsipial yangilik shundan iboratki, tezaurusning lingvistik (aqliy emas) tabiati o'rganiladi, shuningdek, ba'zi psixik tuzilmalarning gnoseologik ikkilamchi tabiati bilan bog'liqligi o'rganiladi.

George A. Miller va boshqalar tomonidan WordNet yaratishga doir olib borgan kuzatishlariga ko'ra, 1928-yilda yaratilgan "Murray's Oxford English Dictionary" lug'ati diaxronik tamoyillarga asoslanib, undagi so'zlarning berilishi ham tarixiy aspektga tayanilgan. Olimlar tomonidan psixoleksikologiya termini ishlatiladi. 20-asrda psixolingvistikaning fan olamiga kirib kelishi natijasida lingvistik kompetensiyaning kognitiv asoslari bilan integrallashuvi sodir bo'lganligini yuqorida nomlari zikr etilgan olimlar tomonidan qayd etiladi. Miller va Jonson Lairdning (1976) leksik bilimlarni hamda zamonaviy lingvistik strukturani aniqlashda jiddiy faktorlarni inobatga olgan holda psixoleksikologiya deb nomlanishi lozimligini e'tirof etishadi. Shu bilan birga leksikon uchun beriladigan ma'lumot fonologiya, sintaksis hamda leksik komponentlardan iborat bo'lib, xabarlardagi kunlik hosilalar bilan birga ishlanishi lozimligini bu esa o'z navbatida psixolingvistika bilan hamkorlik qilish lozimligini taqozo etadi. Bu shuni anglatar ediki, lug'at leksikoni uchun kiritiladi leksik birliklar assotsiatsiya bilan uyg'unlashishi leksokografiyada mental leksikonni ko'plab sinxron belgilarini kashf etish lozim.

Xulosa o'rinda shuni e'tirof etish o'rinaliki, o'zbek tili tezaurusi uchun terminologik tizimlarni tadqiq qilishda tezaurus asosiy semantik munosabatlarning ma'lum bir to'plamini aks ettirgan holda tematik tamoyil bo'yicha tashkil etilgan maxsus leksikaning maksimal to'liq hajmi sifatida qaraladi, qolaversa, axborot qidiruv tizimi uchun moslanganligi kelgusida sun'iy intellekt texnologiyalarida tadqiqotlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Тольковый словарь русского языка. – Москва, 2006. – С. 944.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – Б.492.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 4-жилд. –Тошкент: ЎЗМЭ, 2006. – 671 б.
4. Matlatipov San'atbek, Aripov Mirsaid, Abdurakhmonova Nilufar. (2018). Modeling WordNet Type Thesaurus for Uzbek Language Semantic Dictionary. International Journal of Systems Engineering, 2(1), 26-28. <https://doi.org/10.11648/j.ijse.20180201.16>
5. Agostini, A., Usmanov, T., Khamdamov, U., Abdurakhmonova, N., & Mamasaidov, M. (2021, January). Uzwordnet: A lexical-semantic database for the uzbek language. In Proceedings of the 11th Global Wordnet conference (pp. 8-19).

6. Nilufar, A., & Gulruhsor, X. (2024, May). O'zbek tili tezaurusini yaratishda leksik birliklarning ifodalanish. In Konferensiyalar| Conferences (Vol. 1, No. 10, pp. 186-192).
7. Mirsaid, A., Bibigul, R., Altinbay, S., & Nilufar, A. (2018). Ontology of grammar rules as example of Noun the Uzbek language and Kazakh languages VI international scientific conference" Modern problems of the applied mathematics and information technology. Al Khorezmiy-2018.
9. Алексеев А.А., Добров Б. Лукашевич Н. Лингвистическая онтология — тезаурус Рутез. OSTIS-2013. – С. 153-154.
10. Natalia Loukachevitch, German Lashevich and Boris Dobrov (2018) Comparing Two Thesaurus Representations for Russian, Proceedings of the 9th Global WordNet Conference (GWC 2018), pp 35–44, Singapore, ISBN 978-981-11-7087-4

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

7 ЖИЛД, 6 СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

ТОМ 7, НОМЕР 6

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

VOLUME 7, ISSUE 6

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000